

Δημήτρης Μαυρίδης
Συγγραφέας-Δοκιμιογράφος

Η ανέγερση της Αγίας Σοφίας και η συνέχεια του Ελληνισμού

Η Αγία Σοφία, η «μεγάλη εκκλησία» της Κωνσταντινούπολης, στέκεται στην κορυφή του πρώτου λόφου της Πόλης, κοντά στο άκρο της ιστορικής χερσονήσου που περιβάλλεται από την Προποντίδα, τον Βόσπορο και τον Κεράτιο. Κτίσθηκε μεταξύ των ετών 532 και 537 και αποτελούσε οργανικό τμήμα του συγκροτήματος του Παλατίου της Κωνσταντινούπολης. Το κτίσμα που γνωρίζουμε σήμερα είναι το τρίτο κατά ιστορική σειρά και κτίσθηκε για να αναπληρώσει την κατεστραμμένη, κατά τη Στάση του Νίκα, προηγούμενη Αγία Σοφία.

Η ανέγερση της Αγίας Σοφίας έγινε μέσα σε πέντε χρόνια και δέκα μήνες, χρονικό διάστημα το οποίο φαίνεται απίστευτο, δεδομένης της κλίμακας και της πολυπλοκότητας του μνημείου[1]. Το ίδιο απίστευτο και μοναδικό είναι το γεγονός ότι ο Ανθέμιος παρουσίασε πρωτόλεια της κατασκευής (ινδάλματα, κάτι σαν τις σημερινές μακέτες), λίγες μόλις μέρες μετά την καταστολή της Στάσης του Νίκα και την καταστροφή της προηγούμενης εκκλησίας της Αγίας Σοφίας[2]. Αλλά και απ΄ όλες τις απόψεις η Αγία Σοφία θεωρήθηκε, και είναι, κάτι «το μοναδικό στον κόσμο» (singulariter in mundo)[3].

Πρόκειται για ένα από τα πιο σημαντικά, αλλά και τα πιο ιδιόρρυθμα κτήρια στην ιστορία της παγκόσμιας αρχιτεκτονικής και αποτελεί συνδυασμό της βασιλικής με τον περίκεντρο ναό με τρούλλο. Με τους μεγαλειώδεις χώρους και τον τρούλλο της Αγίας Σοφίας πραγματοποιείται η επιθυμία του βυζαντινού λαού για ένα ναό ικανό να «χωρέσει το Αχώρητον». Η Αγία Σοφία δίκαια χαρακτηρίσθηκε ως «επίγειος ουρανός».

Η πραγματικότητα, όμως, και οι ση-

[1] Έπρεπε να καθαριστεί ο χώρος, να απαλλοτριωθούν ιδιοκτησίες, να συλλεγούν τα σπάνια και πολύτιμα οικοδομικά υλικά απ' όλη την Αυτοκρατορία, να ετοιμαστούν τα σχέδια και οι μελέτες. Αλλά και μετά την έναρξη των εργασιών, έπρεπε να επιλυθούν περίπλοκα προβλήματα, όπως η προσαρμογή του τρούλλου στις μεγάλες αψίδες. Ενδεικτικό των δυσχερειών είναι οι αλλαγές και οι προσαρμογές που συνεχώς γίνονταν πάνω στα αποφασισμένα σχέδια και στις υπό εκτέλεση κατασκευές. Όπως η εκκλησία ανυψωνόταν, οι αλλαγές και οι νέες μορφές των κατασκευών έδιναν νέα όψη σε ολόκληρο το έργο. Παρόμοια κατάσταση θα χαρακτηρίζει και τις ανεγέρσεις των γοτθικών εκκλησιών της Κεντρικής Ευρώπης, μερικούς αιώνες μετά. Εκεί όμως θα χρειασθούν για τη συμπλήρωσή τους πολλές δεκαετίες.

[2] Προκοπίου Καισαρέως, *Περί κτισμάτων. Λόγος* Α,20.

[3] *The Chronicle of Marcellinus*, trans and commentary by B. Croke, Sydney 1995, σ. 47

μασίες που μεταφέρονται μέσω της Αγίας Σοφίας υπερβαίνουν τους ορισμούς. Η Αγία Σοφία πραγματοποιεί τη μετάβαση από τον αρχαίο στον βυζαντινό κόσμο, ως ύψιστο δημιούργημα του ενιαίου Ελληνισμού μέσα στην συνέχεια και τη συνέπεια της ιστορίας του.

Η Αγία Σοφία μπορεί να γίνει αντιληπτή και ως καθρέπτης της ελληνικής ιστορίας. Αυτό συνδέεται με την συναισθηματική φόρτιση που συνοδεύει τη διιστορική εικόνα του μνημείου στη συλλογική μας συνείδηση. Γιατί εκείνο που βρίσκεται βαθιά μέσα στα πράγματα, αυτό συνεχίζει να αναδύεται, να επιμένει και να παραμένει παρόν στην Αγία Σοφία. Υποστηρίζουμε ότι οι διαχρονικές αξίες και οι αντιλήψεις που χαρακτηρίζουν το μνημείο αυτό μαρτυρούν τη συνέχεια της ελληνικής ιστορίας. Κάτω από τις συγκυρίες και τις συμπεριφορές, υπάρχουν αρχές και αρχέτυπα που επιμένουν, εμφανίζονται και συνεχίζουν να διαμορφώνουν τις πραγματικότητες.

Κατ' αρχήν, είναι παντού παρούσα στην Αγία Σοφία η θεμελιώδης γνωσιολογική αντίληψη των Ελλήνων για τη σημασία και τη σπουδαιότητα της θέασης. Το πνεύμα χρειάζεται να δει για να κατανοήσει[4]. Σ' αυτό βοηθά το πολυσυζητημένο φως που χαρακτηρίζει το εσωτερικό του κτηρίου[5]. Αλλά και ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του όλου έργου, μας δίδει την αίσθηση της αντιδιαστολής προς την Ασία και τη Δυτική Ευρώπη. Όπως και η ποιότητα της επιστήμης, που το δημιούργησε, μαζί με τη μορφή της αισθητικής που το σφραγίζει, μπορούμε να πούμε ότι βρίσκονται σε συμφωνία με τις καλύτερες ελληνικές παραδόσεις. Θα μπορούσαμε ακόμη να προσθέσουμε την απόρριψη της χρησιμοθηρικής επιστήμης, που διακηρύττουν οι δύο δημιουργοί του έργου, όπως και την αποφασιστική τους στάση απέναντι στην απαίτηση της λογικής να περιορίσει και να καθορίσει τον κόσμο[6].

Την ανέγερση της Αγίας Σοφίας ανέθεσε ο Ιουστινιανός σε δύο ιδιοφυείς επιστήμονες, εκπρόσωπους των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, οι οποίοι παρέμειναν σταθεροί υποστηρικτές των αρχαίων ελληνικών παραδόσεων. Οι προσωπικότητες των δύο δημιουργών της Αγίας Σοφίας γεννούν σήμερα ερωτήματα. Αμφότεροι, ο Ανθέμιος και ο Ισίδωρος, δεν ήταν γνωστοί ως δόκιμοι αρχιτέκτονες, όταν ο Ιουστινιανός τους ανέθεσε την ανέγερση της Αγίας Σοφίας και ούτε είχαν πραγματοποιήσει άλλα οικοδομικά έργα[7].

Επρόκειτο μάλλον για θεωρητικούς επιστήμονες, οι οποίοι έθεταν την επιστήμη τους σε εμπειρική απόδειξη και εφαρμογή, και οι οποίοι ήταν γνωστοί ως «μηχανικοί» ή ως «μηχανοποιοί»[8]. Οι όροι αυτοί αφορούσαν τους λίγους επιστήμονες, τους οποίους απασχολούσε εκείνη την εποχή η θεωρία της Μηχανικής.

Ο Ανθέμιος, από τις Τράλλεις της Λυ-

---

[4] Χαρακτηριστικός και διδακτικός είναι ο μύθος του σπηλαίου από την Πολιτεία του Πλάτωνα.

[5] Αν και σήμερα ο φωτισμός της Αγίας Σοφίας από τον έξω χώρο έχει μειωθεί, αφού έχουν καταργηθεί παράθυρα και οι στηρίξεις και τα αντερείσματα εμποδίζουν το φως προς τα παράθυρα.

[6] Σύμφωνα με την πάγια αποφατική στάση των Ελλήνων.

[7] Krautheimer R., *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1999, σ. 255.

[8] W. Eugene Kleinbauer, *Saint Sophia at Constantinople*, William L. Bauhan Publisher, Dublin, New Hampshire 1999, σ. 12

δίας, είχε την κύρια ευθύνη της ανέγερσης της Αγίας Σοφίας. Εκτός από την αρχιτεκτονική του μνημείου, ήταν υπεύθυνος για την όλη οργάνωση των εργασιών και την οικονομική διαχείριση. Ο Ανθέμιος προήρχετο από προικισμένη οικογένεια διανοουμένων και ήταν γνωστός ως μαθηματικός και μελετητής της φυσικής επιστήμης. Εκείνο που τον απασχολούσε φαίνεται ότι ήταν η θεωρία και η κατασκευή μηχανών σε κάποια μορφή μιμητική των λειτουργιών του φυσικού κόσμου[9]. Ήταν θεωρητικός επιστήμονας και αρέσκονταν να κατασκευάζει πρωτότυπα μηχανήματα χωρίς φανερή πρακτική αξία. Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος της πραγματείας του: «Περί παραδόξων μηχανημάτων»[10], όπου, μεταξύ άλλων, συζητείται και η σχεδίαση της έλλειψης. Ασχολήθηκε με την παραγωγή ενός τεχνητού σεισμού, με τη χρήση της δύναμης του ατμού, όπως και με την κατασκευή ενός μεγάλου κατόπτρου[11]. Αναφέρεται ακόμη ως ζωγράφος και γλύπτης. Συνέγραψε θεωρητικά κείμενα, μεταξύ των οποίων τη συνέχεια της πραγματείας του Αρχιμήδη για τα σφαιρικά κάτοπτρα, μετά από ανάλυση της θεωρίας των κωνικών τομών[12]. Ο Παύλος Σιλεντιάριος τον χαρακτήρισε ως «πολυμήχανο»[13].

Ο Ισίδωρος από τη Μίλητο, ήταν αυθεντία στην ευκλείδεια γεωμετρία. Θεω-

---

[9] Αγαθίας, *Ιστορία* v.6.3, Kleinbauer, σ. 13, G.L. Huxley, *Anthemius of Tralles, A Study in Later Greek Geometry*, Cambridge, Massachusetts, 1959.

[10] Huxley, *ό.π.*, σ. 6.

[11] Το ενδιαφέρον του Ανθέμιου για τη θεωρία των κατόπτρων συνδέεται άμεσα με τον χειρισμό του φωτός στο εσωτερικό της Αγίας Σοφίας και με τον περίφημο σχεδιασμό του αρχικού τρούλλου της ίδιας εκκλησίας. (Ιάκωβος Ποταμιάνος, *Το φως στη βυζαντινή εκκλησία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 200-214). Δεν πρόκειται βέβαια για τη θεωρία των καυστικών κατόπτρων, αλλά για το πρόβλημα του σταθερού φωτισμού, ανεξάρτητα από τη θέση του ήλιου στον ουρανό και την εποχή του χρόνου.

[12] Γενικά η κοινωνία της Κωνσταντινούπολης θεωρούσε τον Ανθέμιο πρόσωπο ιδιόρρυθμο [*Αγαθίας* v.6.7-8.6]. Υπάρχουν ανέκδοτα σχετικά με την προσωπικότητα και τον χαρακτήρα του Ανθέμιου. Κατά τον Αγαθία ο Ανθέμιος βρισκόταν σε κακές σχέσεις με τον γείτονά του, φίλο του αυτοκράτορα, ρήτορα Ζήνωνα, ο οποίος για κάποιο λόγο μήνυσε τον Ανθέμιο, που φρόντισε να πάρει εκδίκηση με τη βοήθεια της μηχανικής επιστήμης που κατείχε. Σε δωμάτιο εφαπτόμενο της κατοικίας του Ζήνωνα, ο Ανθέμιος εγκατέστησε περίκλειστους λέβητες γεμάτους νερό, το οποίο ζέστανε μέχρι ατμοποίησης. Ο ατμός διοχετεύτηκε μέσω δερμάτινων αγωγών στα θεμέλια της κατοικίας του Ζήνωνα. Η πίεση του ατμού προκάλεσε κλυδωνισμούς στο σπίτι του Ζήνωνα, ο οποίος το εγκατέλειψε έντρομος, πιστεύοντας ότι λάμβανε χώρα ισχυρός σεισμός. Επιπροσθέτως, ο Ανθέμιος επινόησε κάποιο μηχάνημα που δημιουργούσε ενοχλητικούς θορύβους ώστε να ενοχλεί τον Ζήνωνα, όπως και κάποιο κάτοπτρο με το οποίο αντανακλώντας τις ακτίνες του ηλίου τύφλωνε τον Ζήνωνα όταν αυτός βρισκόταν στο σπίτι του. Ο Ζήνων σύντομα διαπίστωσε τα τεχνάσματα του Ανθέμιου και τον έσυρε μπροστά στον ίδιο τον αυτοκράτορα, ο οποίος θυμόσοφα παρατήρησε με χαρακτηριστικό παγανιστικό συμβολισμό ότι του ήταν αδύνατο να περιορίσει ταυτόχρονα τη δύναμη του Δία να προξενεί βροντές και αυτή του Ποσειδώνα να γεννά σεισμούς. Σε μια άλλη ιστορία ο Ανθέμιος βοηθά την απελπισμένη μητέρα νεαρού στηλίτη να τον κατεβάσει από την στήλη με τρόπο που να φαίνεται ως θεία επέμβαση και όχι ως υπαναχώρηση και παράβαση της απόφασής του να παραμείνει στη στήλη μόνιμα.

[13] Paulos Silentiarius, *Description S. Sophiae*, ed. B.G. Niebuhr, Bonn 1837, σειρές 267-278.

ρείται ως ο μεγαλύτερος γεωμέτρης της ύστερης αρχαιότητας. Φαίνεται ότι ο Ισίδωρος είχε διδάξει στα Πανεπιστήμια της Αλεξάνδρειας και της Κωνσταντινούπολης και ότι είχε σχέσεις με την Πλατωνική Ακαδημία, πριν το κλείσιμό της απ' τον Ιουστινιανό[14]. Ένα γνωστό σύγγραμμά του αφορούσε σχόλιο σε πραγματεία του Ιέρωνα της Αλεξάνδρειας. Είχε επίσης εκδώσει τα έργα του Αρχιμήδη.

Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός της Αγίας Σοφίας μας συνδέει λοιπόν, κατά κάποιους τρόπους, με τον αρχαίο κόσμο και τις κλασσικές αντιλήψεις. Αυτό είναι εμφανές στην αίσθηση του μέτρου που αποπνέει όλο το οικοδόμημα και στην ανθρωποκεντρική αντίληψη που χαρακτηρίζει τον σχεδιασμό του.

Παρά το ότι αμφότεροι οι υπεύθυνοι για την ανέγερση της Αγίας Σοφίας δεν είχαν κατασκευαστικές εμπειρίες, ωστόσο, στην πράξη, υπερέβησαν και τις προσδοκίες, και τα καθιερωμένα: Έθεσαν μεγάλους και υψηλούς στόχους και επινόησαν εκπληκτικές κατασκευές. Αυτό που κατασκεύασαν εξάντλησε όλα τα περιθώρια και υπερέβη όλους τους συντελεστές ασφαλείας. Για πολλούς, είναι ανεξήγητο πώς το κτίσμα στάθηκε και πώς ακόμη στέκεται, μετά από τριάντα σεισμούς και δεκαπέντε αιώνες. Οι έμπειροι πρωτομάστορες και οι βοηθοί τους θα πρέπει να έμειναν κατάπληκτοι από τα τολμηρά πειράματα των δύο νεοφώτιστων αρχιτεκτόνων[15]. Όλοι, όμως, συγκλονίστηκαν όταν η Αγία Σοφία παραδόθηκε στο κοινό. Ο συγκλονισμός αυτός συνεχίζει αδιάπτωτα να γεννιέται με την ίδια ένταση και στους σημερινούς επισκέπτες. Είχε δημιουργηθεί κάτι, που όχι μόνο δεν μπορούσε να εξηγηθεί τεχνικά, αλλά ήταν και αισθητικά απίστευτο: Από τον απέραντο εσωτερικό χώρο και την μυθική χρωματική εντύπωση μέχρι τον αιωρούμενο (μετεωριζόμενο κατά τον Προκόπιο[16]) τρούλλο[17]. Πρόκειται για μια νέα σύλληψη με κοσμοϊστορικές σημασίες, ανεξάρτητη από εξελικτικές διαδικασίες. Πρόκειται για κορυφαία δημιουργία που αναδύεται αιφνιδίως, χωρίς την προετοιμασία που συνήθως μετά από μακροχρόνιο διάστημα καταλήγει σε κορύφωση. Δεν υπάρχουν αρχιτεκτονικά μνημεία που θα αποτελούσαν προϋποθέσεις για την εξε-

[14] Υπάρχουν μόνο αόριστες φιλολογικές πληροφορίες γι' αυτό.

[15] Krautheimer, *ό.π.*, σ. 261.

[16] Προκόπιος, *Λόγος* Α,51

[17] Πρόκειται για τον τρούλλο που σχεδίασε και κατασκεύασε ο Ανθέμιος. Η καμπυλότητα του τρούλλου αυτού ήταν πολύ μικρή, πράγμα που ίσως ήταν και η αιτία της πτώσης του. Η καμπυλότητα του τρούλλου του Ανθέμιου ακολουθούσε την εξωτερική καμπυλότητα των σφαιρικών τυμπάνων, πράγμα που σήμερα δεν ισχύει, αφού ο τρούλλος που σήμερα υφίσταται έχει πολύ μεγάλη καμπυλότητα. Το 558 μετά από σεισμούς ο τρούλλος του Ανθέμιου κατέρρευσε. Η επανακατασκευή του ανατέθηκε στον Ισίδωρο τον Νεότερο, ανιψιό του Ισιδώρου, ο οποίος, όπως και ο Ανθέμιος, είχε τότε πεθάνει. Σύμφωνα με τον Αγαθία, ο οποίος είχε εμπειρία και από τους δύο τρούλλους, ο αρχικός τρούλλος του Ανθέμιου συνιστούσε το κύριο και ουσιώδες στοιχείο του εσωτερικού και του εξωτερικού της Αγίας Σοφίας και γεννούσε απεριόριστο θαυμασμό, περισσότερο από αυτόν που γεννούσε ο τρούλλος που τον αντικατέστησε. Ο Αγαθίας σχολιάζει μάλιστα το ότι ο τρούλλος του Ισίδωρου του Νεότερου ήταν πιο καμπύλος και πιο στενός από τον αρχικό του Ανθέμιου, πράγμα που περιόριζε την ομορφιά του. (Ιστορία v.9.3.) Αλλά και ο τρούλλος του Ισίδωρου του Νεώτερου κατέπεσε το 989 και πάλι το 1346, ενώ αργότερα κατά τον 19ο αιώνα ενισχύθηκε κατά την ανακαίνιση που επιχείρησαν οι αδελφοί Fossati.

λικτική προετοιμασία και πορεία προς την Αγία Σοφία[18].

Τεράστια μέσα[19] και πολύτιμα υλικά διέθεσε ο Ιουστινιανός για την ανέγερση της Μεγάλης Εκκλησίας[20]. Ο πλούτος και οι κυματισμοί των υλικών δίδουν στο φως ένα απόκοσμο χαρακτήρα[21]. Ο ναός φωτίζεται από εκατό παράθυρα. Αλλά ας αφήσουμε τον Προκόπιο να περιγράψει την εντύπωση που προκάλεσε το φως της Αγίας Σοφίας: «Ο χώρος δεν φωταγωγείται από έξω από τον ήλιο, αλλά λάμπει και ακτινοβολεί με φως που η πηγή του βρίσκεται στο εσωτερικό του ναού»[22]. Το φως αντανακλάται και ιριδίζει στις μαρμάρινες πολύτιμες επιφάνειες και μια φαντασιακή ομίχλη διαχέεται και εξαπλώνεται στο χώρο. Το φως καταλάμπει μέσα από τους ψηφιδωτούς σταυρούς στους χρυσούς ουρανούς και πάνω στα βαθιά χρώματα των ψηφιδωτών διακοσμήσεων και δημιουργεί την αίσθηση και τη βεβαιότητα της ουράνιας πραγματικότητας που θεία χάρη προσφέρει στους επισκέπτες.

Όπως και να περιγραφούν οι εντυπώσεις που δημιουργούνται, είναι βέβαιο ότι πρόκειται για χώρους σαφείς και ορισμέ-

[18] Δεν υπάρχει ιστορική μαρτυρία που να επιβεβαιώνει τη συνηθισμένη αναφορά ότι ο Ανθέμιος σχεδίασε την εκκλησία των Αγίων Σεργίου και Βάκχου, που είναι σχεδόν σύγχρονη με την Αγία Σοφία και συχνά θεωρείται ως πρωτόλειό της.

[19] Κατά τον Προκόπιο «*ο βασιλεύς αφροντιστήσας χρημάτων απάντων εις την οικοδομήν σπουδή ίετο, και τους τεχνίτας εκ πάσης γης ήγειρεν άπαντας*».

[20] Ιδίως η εσωτερική ορθομαρμάρωση, οι κολώνες και τα κιονόκρανα έχουν κατασκευαστεί από εξαιρετικής ποιότητας μάρμαρα και βρίσκονται σε περίπλοκη αρμονική διάταξη σε σχέση με το μέγεθος, τις αναλογίες και το χρώμα τους. Τα χρώματα των μαρμάρων αποκρύπτουν και εξαϋλώνουν το βάρος της πέτρας και των κεραμικών υλικών. Η πολυμορφία των υλικών είναι και σήμερα ορατή στην Αγία Σοφία. Μπορούμε μεταξύ άλλων να διακρίνουμε μαύρες πέτρες από τον Βόσπορο, πράσινο μάρμαρο από την Κάρυστο, πολυχρωματική πέτρα από την Φρυγία, πορφυρό γρανίτη με ασημένιες γραμμές από την Αίγυπτο, πράσινο ανοικτό μάρμαρο από τη Σπάρτη, μάρμαρο από την Ισαυρία με κόκκινες και λευκές φλέβες, κίτρινη πέτρα από τη Λιβύη, ποικιλίες όνυχα, όπως και το τοπικό μάρμαρο από την Προκόννησο με το οποίο είναι στρωμένο το δάπεδο του ναού.

[21] Σε μεγάλο βαθμό η εντύπωση που το φως της Αγίας Σοφίας προξενούσε, ξεκινούσε από τον φωτισμό του αρχικού τρούλλου που σχεδίασε ο Ανθέμιος. Ο τρούλλος αυτός, όπως φαίνεται, είχε τη μοναδική δυνατότητα να φωτίζεται σταθερά, ανεξάρτητα από τη θέση του ήλιου στον ουρανό και την εποχή του έτους. Ο Ανθέμιος είχε επιτύχει να απαντήσει στο θεμελιώδες αίτημα της βυζαντινής αρχιτεκτονικής, πραγματοποιώντας την εντύπωση του «άκτιστου φωτός», που πηγή του είναι η κορυφή του τρούλλου, όπου και η εικόνα του Παντοκράτορα. Ο σχεδιασμός της εσωτερικής επιφάνειας του τρούλλου αποτελούσε στην ουσία ένα κάτοπτρο, το οποίο δημιουργούσαν οι χρυσές ψηφίδες που περιέβαλαν τον μεγάλο σταυρό που υπήρχε στο μέσον του τρούλλου. Τα δε παράθυρα στη βάση του τρούλλου είχαν φαίνεται σχεδιασθεί ως ελλειπτικά κάτοπτρα διπλής καμπυλότητας ώστε να είναι «φέγγους διαρκώς αγωγοί» (Προκόπιος: Λόγος Α, σ. 43). Το πρόβλημα του κατόπτρου που θα μπορούσε να κατευθύνει τις ακτίνες του ηλίου σε κάποιο ορισμένο σημείο ενός κτηρίου, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές θέσεις του ήλιου κατά τη διάρκεια της ημέρας είχε επιλυθεί από τον Ανθέμιο στην πραγματεία του «περί παραδόξων μηχανημάτων» (Huxley, σ.6-9). Εκεί ο Ανθέμιος είχε θέσει με σαφήνεια και προνοητικότητα το πρόβλημα: «ζητείται η πρόσκρουση μιας ακτίνας του ηλίου προς μία ορισμένη σταθερή θέση, χωρίς ποτέ η ακτίνα να απομακρύνεται σε οποιαδήποτε ώρα ή εποχή του έτους» (Huxley, σ.6)

[22] Προκόπιος, *Λόγος* Α, 30, 31.

νους, πλην υπερβατικούς. Χώρους, όπου συνυπάρχουν το μυστηριώδες με το καθορισμένο και το επέκεινα με το εδώ. Αλλά στην Αγία Σοφία δεν έχουμε τη συντριπτική κυριαρχία που θέλουν να υποβάλλουν τα ανατολικά ιερά, ούτε την επιτακτική απαίτηση της ανάτασης που επιβάλλουν οι γοτθικοί ναοί της Δύσης. Εδώ υπάρχει, πάντα και παντού, μια αίσθηση ενανθρώπισης, ισορροπίας και μέτρου, η οποία είναι η συνέχεια και η αποκορύφωση του κλασσικού ελληνικού ανθρωπισμού. Κατά τον Προκόπιο το κτήριο χαρακτηρίζεται από «την αρμονία του μέτρου»[23].

Όπως και να ερμηνεύσουμε το έργο των δύο ιδιόρρυθμων και αυτοδίδακτων αρχιτεκτόνων, εκεί-να που σήμερα φαίνονται σημαντικά, εκτός από την υψηλή αισθητική του έργου, είναι η ποιότητα και το ηθικό επίπεδο της επιστήμης τους, αλλά και ο χαρακτήρας της τεχνικής που χρησιμοποιήθηκε.

Είναι λοιπόν οι δημιουργοί του έργου θεωρητικοί επιστήμονες, οι οποίοι κατά την πάγια ελληνική αντίληψη δεν θέτουν την επιστήμη τους σε χρησιμοθηρικά πλαίσια. Πρόκειται για καθαρή επιστήμη η οποία βρίσκεται έξω από τις ανάγκες και η οποία δεν είναι δυνατόν να υπηρετήσει σκοπιμότητες. Αυτό εμείς σήμερα δύσκολα μπορούμε να το καταλάβουμε, αφού έχουμε την εμπειρία της χρησιμοθηρικής και εργαλειακής επιστήμης, η οποία μας απειλεί όλους, ανατρέποντας την οικολογική ισορροπία του πλανήτη. Αλλά και την πικρή εμπειρία μιας επιστήμης η οποία επινοεί τα μέσα της καθολικής καταστροφής. Μια τέτοια επιστήμη εξυπηρετεί σκοπιμότητες οι οποίες αποβλέπουν στην υποταγή της φύσης και στην εξυπηρέτηση βλάσφημων σκοπών, όπως είναι η παγκόσμια κυριαρχία. Για την Ορθοδοξία οι σκοπιμότητες αυτές δεν είναι παρά αποτελέσματα μιας πτώσης. Αυτό είναι επίσης αδιανόητο και για τις ελληνικές αντιλήψεις, πρόκειται για την ύβρη που υπερβαίνει κάθε μέτρο και αλαζονικά παραβιάζει την κοσμική και θεία τάξη. Άλλωστε, πάγια είναι η ελληνική αντίληψη που σαφώς διατυπώνει ο Πλάτων: «Πάσα επιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης και της άλλης αρετής πανουργία, ου σοφία φαίνεται»[24].

Όμως και η υψηλή τέχνη με την οποία πραγματοποιήθηκε το έργο της ανέγερσης της Αγίας Σοφίας δεν είναι σήμερα κατανοητή ως αποτέλεσμα που προέρχεται από επιστήμονες με θεωρητική κατάρτιση. Μας είναι σήμερα αδιανόητη η απουσία των στεγανών που περιορίζουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες και επιβάλλουν ανθρώπινες συμπεριφορές περιορισμένες σε στενά πλαίσια, στεγνές από ουσιαστικές ποιότητες. Στεγανά τα οποία εμποδίζουν την τέχνη από το να είναι λαϊκή, αυθόρμητη και αυθεντική. Αυτό σημαίνει ότι σήμερα η τέχνη αποτελεί δραστηριότητα που μάλλον εξυπηρετεί σκοπιμότητες, παρά αυτό που παλαιότερα είχε χαρακτηρισθεί ως «σκοπιμότητα χωρίς σκοπό»[25].

[23] Προκόπιος, *Λόγος* Α, 21.

[24] Μενέξενος, 19.

[25] Σύμφωνα με τον περίφημο ορισμό του Immanuel Kant.